

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

ЛЕВЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 004.6:378.4-021.352

**ВІДКРИТІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ
У ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ, УПРАВЛІННЯ, ДОСТУП**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство
27 – соціальні комунікації

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук
із соціальних комунікацій

Київ – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
Робота виконана у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського,
НАН України

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
Попик Володимир Іванович,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
директор Інституту біографічних досліджень

Офіційні опоненти: доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Давидова Ірина Олександрівна,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи

кандидат наук із соціальних комунікацій,
Ніколаєнко Наталія Миколаївна,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка,
директор наукової бібліотеки

Захист відбудеться «15» жовтня 2020 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, просп. Голосіївський, 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, просп. Голосіївський, 3.

Автореферат розісланий «15» вересня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат наук із соц. комунікацій

Л. А. Литвинова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Створення єдиного електронного інформаційного простору у закладі вищої освіти (ЗВО), орієнтованого на реалізацію цілей освітньої діяльності, накопичення і надання навчальної та наукової інформації, є нагальним завданням бібліотек, оскільки його успішна реалізація в сучасних умовах стає важливою комунікативною основою для прискорення інноваційних процесів в усіх напрямках діяльності ЗВО.

Зміни у вищій освіті спонукають до підвищення соціокомунікаційного потенціалу бібліотек, які відіграють важливу роль у забезпеченні користувачів інформацією. Змінюється політика збирання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку, поширення інформації та надання доступу до неї. У цьому контексті ініціатива відкритого доступу до електронних ресурсів позиціонується як найбільш раціональне і перспективне освітнє й дослідницьке середовище у діяльності бібліотек ЗВО.

Електронні ресурси відкритого доступу, що накопичуються, зберігаються і розповсюджуються бібліотеками ЗВО та надають доступ до них, є важливим елементом у створенні нових моделей наукової комунікації, а це потребує нових форм взаємодії наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників ЗВО та бібліотечних фахівців. Суттєвою допомогою в створенні єдиного електронного інформаційного простору ЗВО на базі бібліотек є формування власних електронних ресурсів, повнотекстових баз даних праць науково-педагогічних працівників.

Проте, слід зазначити, що в Україні до цього часу немає єдиних правил формування і використання електронних освітніх ресурсів ЗВО щодо надання вільного доступу та їх поширення. Відсутні настанови стосовно інтеграції відкритих електронних архівів публікацій викладачів та співробітників ЗВО (інституційних репозитаріїв) з іншими системами електронного інформаційного середовища ЗВО. Залишається актуальним питання оцінювання впливу відкритих електронних ресурсів на публікаційну активність і цитованість науковця.

Тому нагальною потребою в освітній галузі є перехід до технологій, які на основі певної уніфікації управлінських дій забезпечать широкий доступ до інформаційного простору бібліотеки ЗВО та ефективного використання його можливостей.

Завданням бібліотек є швидка відповідь на бурхливі зрушення як загалом у системі вищої освіти, так і у справі її інформаційного забезпечення. На жаль, сьогодні це здійснюється розпорошеними зусиллями і лише поступово, на основі осмислення здобутого досвіду відбувається відбір найбільш ефективних і життєздатних систем, формуються певні загальні рішення.

Таким чином, за нинішніх умов необхідність в освоєнні нових інформаційних технологій, виробленні вдалих теоретичних і практичних підходів, створенні передумов для формування єдиного електронного інформаційного простору бібліотеки ЗВО, організації комплексних інформаційних ресурсів, аналізі позитивного досвіду є основними завданнями інформатизації освітнього процесу, які й обумовлюють актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові дослідження дисертаційної роботи виконувались у межах планових науково-дослідницьких тем Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ): «Розробка технологічних засад та інфраструктури формування бази знань наукової бібліотеки» (2014–2016 рр., № державної реєстрації 0114U001102) та «Розвиток інтелектуальних бібліотечних технологій організації наукових електронних ресурсів» (2017–2019 рр., № державної реєстрації 0116U007921).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення концептуальних засад щодо формування та використання відкритих електронних ресурсів у науковій, освітній та виховній діяльності сучасного ЗВО та визначення ролі бібліотеки як елемента його інформаційного простору. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких основних **завдань**:

- провести аналіз взаємодії основних сучасних складових інформатизації бібліотеки ЗВО, таких як електронний каталог, електронна бібліотека, інституційний репозитарій, окреслити завдання щодо їх удосконалення;
- вивчити шляхи реалізації відкритого доступу до наукової інформації;
- розробити оптимальні підходи до формування, управління та організації доступу до відкритих електронних ресурсів, які генеруються бібліотекою ЗВО;
- дослідити вплив світових рейтингів, пов'язаних з публікаційною активністю наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, на показники науково-освітньої діяльності ЗВО;
- запропонувати типову модель для реалізації концепції відкритого доступу до результатів наукових досліджень викладачів і співробітників ЗВО через інституційний репозитарій ЗВО та визначити основні функції профілю науковця;
- запропонувати механізм супроводу бібліотеками інформаційно-аналітичної діяльності користувачів для формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору ЗВО.

Об'єкт дослідження – відкритий електронний інформаційний простір бібліотек ЗВО як джерело навчальної і наукової інформації та засіб наукової комунікації.

Предмет дослідження – стан і тенденції формування відкритих електронних ресурсів бібліотек ЗВО, засоби управління ними та специфіка надання доступу до навчальної і наукової інформації як форми соціокомунікаційної діяльності.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дисертаційного дослідження використано комплекс наукових методів: аналізу і синтезу, історичного та інформаційного, порівняльного аналізу. Хронологічний метод дав змогу простежити етапи створення та розвитку інформаційного середовища. Соціологічний метод застосовано під час моніторингу 189 веб-сторінок мережі бібліотек ЗВО України III–IV рівнів акредитації державної форми власності, які входять до різного відомчого підпорядкування, здійснено аналіз щодо кількості бібліотек, які мають власний веб-сайт, та розмішують свою інформацію на сайті ЗВО та бібліотек, у яких взагалі немає інформації в мережі Інтернет; проаналізовано наявність електронного каталогу (ЕК) та відкритих електронних архівів (репозитаріїв). Аналіз сучасного стану впровадження електронних

ресурсів у бібліотеках ЗВО здійснено методом контент-аналізу поточної інформації, поданої на сайтах бібліотек ЗВО або сайтах ЗВО, як найбільш простим та ефективним способом ознайомлення з усіма інформаційними ресурсами та послугами як бібліотеки, так і ЗВО.

Емпіричний метод сприяв об'єктивному оцінюванню роботи ЕК як основного джерела інформації про фонд бібліотеки та визначенню потреби ЕК в освітньому процесі. Статистичний метод використано під час вивчення документів звітності роботи бібліотек ЗВО України III–IV рівнів акредитації.

Одним із основних методів оцінювання процесів, які відбуваються в системі інформаційного забезпечення, є метод системного підходу, який дав можливість проаналізувати організацію та технологію використання відкритих електронних ресурсів у ЗВО в різних аспектах і виявити сутність і властивості об'єкта вивчення – відкритий електронний інформаційний простір бібліотек ЗВО, організаційну та функціональну його складові як джерела навчальної і наукової інформації та засобу наукової комунікації; розкрити об'єкт у ретроспективному та поточному станах розвитку.

Для визначення основних шляхів організації та впровадження відкритих електронних ресурсів використовувався метод інформаційного моделювання. Соціокомунікаційний підхід дав змогу проаналізувати відкриті електронні ресурси, дослідити специфіку інформаційних ресурсів, послуг та засобів соціальної комунікації.

Використання комплексу дослідницьких методів та побудова дослідження на вивченні різноманітних джерел дали змогу комплексно дослідити тему і дійти результатів, що становлять його наукову новизну.

Наукова новизна отриманих результатів. Під час розв'язання поставлених дослідницьких завдань було:

вперше:

- сформовано цілісне концептуальне бачення функцій, значення та впливу електронних інформаційних ресурсів відкритого доступу на науково-освітню діяльність ЗВО та роль бібліотек у процесі їх формування;

- обґрунтовано взаємозв'язок електронних інформаційних ресурсів бібліотеки з інформаційно-освітнім середовищем ЗВО та шляхи підтвердження виконання відповідних видів робіт для визначення рейтингового оцінювання викладачів у ЗВО;

запропоновано:

- оптимальну систему управління та організації доступу до відкритих електронних ресурсів у бібліотеках ЗВО, зокрема модель формування та використання електронних ресурсів у бібліотеці ЗВО;

- модель функціонування інституційного репозитарію ЗВО, що забезпечує доступ до досліджень, відображає динаміку наукових індивідуальних інновацій та підвищує рейтинг ЗВО;

- основні функції профілю науковця в інституційному репозитарії як інструменту презентації його здобутків та одержання об'єктивних даних про наукову діяльність ЗВО;

уточнено:

– ефективність відкритого доступу через інституційні репозитарії як ефективного способу обміну інформацією у сфері науки;

– значення та вплив відкритих електронних ресурсів на рейтингові показники та оцінку публікаційної активності науковців ЗВО;

набули розвитку:

– бібліотечний інформаційно-аналітичний супровід наукової та освітньої діяльності ЗВО на основі нових підходів з використанням бібліотекознавчих методів і комп'ютерних технологій.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть широко впроваджуватися у практику роботи бібліотек ЗВО з метою подальшого вдосконалення інформаційного забезпечення науково-освітньої діяльності та задоволення інформаційних потреб науковців і здобувачів.

Удосконалено систему управління електронними ресурсами бібліотеки, яка за показниками використання та оперативністю надання інформації нині ефективно забезпечує навчальний процес, відповідає вимогам освітньої та наукової діяльності університету. Сформовано та створено модель формування електронних ресурсів бібліотеки ЗВО, типову модель функціонування інституційного репозитарію ЗВО, модель функціонування інформаційно-аналітичної системи «Публікаційна карта НУХТ», які впроваджено Науково-технічною бібліотекою Національного університету харчових технологій, про що свідчать акти впровадження (Інституційний репозитарій, Публікаційна карта НУХТ, Система спільного доступу та одержання інформації структурними підрозділами НУХТ для підтвердження рейтингового оцінювання викладачів).

Викладені в дисертації теоретичні й практичні рекомендації мають універсальний характер і можуть бути використані бібліотеками ЗВО для створення єдиного інформаційного простору з метою формування електронних ресурсів та реалізації завдань, які дають змогу розв'язати у перспективній площині трансформації української освіти і науки.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане самостійно, викладені наукові результати належать дисертанту особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення й результати дослідження викладено та обговорено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, а саме: Міжнародному симпозиумі університетських бібліотек Латвії–України «Бібліотека в інформаційно-образовательном пространстві університета» (Рига, 19–22 червня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства (Івано-Франківськ, 16–19 червня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи» (Київ, 11–13 жовтня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції бібліотек ВНЗ «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи» (Одеса, 19–21 червня 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції бібліотек ЗВО

«Бібліотеки закладів вищої освіти: досвід та перспективи» (Одеса, 4–6 липня 2018 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладено у 12 публікаціях. Серед них: 6 – одноосібних статей в українських наукових фахових виданнях; 1 – одноосібна стаття в зарубіжному науковому виданні, 4 – тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, 1 – праця, яка додатково відображає наукові результати.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (405 найменувань), 7 таблиць, 23 рисунків і 7 додатків. Загальний обсяг роботи становить 269 сторінок, основний зміст становить 6,9 авторських аркушів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, його методологію; проаналізовано стан розробки окремих аспектів досліджуваної теми у працях вітчизняних і зарубіжних науковців; окреслено наукову новизну дослідження та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження; подано інформацію про публікації автора.

У першому розділі **«Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження»**, який складається з трьох підрозділів, вивчено загальний стан розробленості теми дослідження зарубіжними і вітчизняними науковцями, здійснено аналіз праць, пов'язаних з темою дисертації.

Доробок вітчизняних учених у дослідженні проблем розбудови електронних ресурсів відкритого доступу є значним і різноманітним. Звернення до результатів наукових досліджень О. С. Онищенка, Л. А. Дубровіної, М. С. Слободяника, І. О. Давидової, Г. В. Шемаєвої, В. М. Горового, К. В. Лобузної, В. І. Попика, Л. Й. Костенка, В. О. Копанєвої, Т. О. Ярошенко, О. В. Баркової, О. М. Спіріна, С. М. Іванова, О. В. Новицького, Н. В. Веретеннікової, Л. В. Коновал дало змогу комплексно дослідити тему, визначити основні тенденції розвитку електронних ресурсів, у т. ч. відкритого доступу, допомогло зрозуміти принципи, складність, суперечливість процесів, що відбуваються у бібліотечно-інформаційній сфері, тим самим окресливши важливість цього дослідження в умовах сьогодення.

Масив опрацьованої фахової літератури під час роботи над розділом засвідчив, що при вивченні питань розвитку, удосконалення та формування відкритих електронних ресурсів кожний із авторів обирав для наукового дослідження лише один або два види складових електронних ресурсів, а тому вивчались їх формування, управління та доступ як до окремого складового елемента: електронний каталог, електронна бібліотека, репозитарії та ін.

Основою джерельної бази дисертаційного дослідження є Закони України, укази Президента України, постанови (розпорядження) Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України, статистичні показники

роботи бібліотек ЗВО України III–IV рівнів акредитації, електронні ресурси власної генерації такі як веб-сайти, інституційні репозитарії, електронні каталоги.

Дослідження великого масиву електронних ресурсів, створених у ЗВО, засвідчило, що вони є досить неоднорідні, не мають чіткої усталеної термінології та єдиного стандарту у визначенні «відкриті електронні ресурси», проте вдало охарактеризовано сучасний стан розвитку відкритих електронних ресурсів, їх роль в інформаційному забезпеченні ЗВО, визначено термінологію для застосування науковцями та використання її у законодавчих і розпорядчих документах, на основі яких здійснюється процес формування, управління та використання електронних інформаційних ресурсів. Зазначено, що відкриті електронні ресурси бібліотек ЗВО відіграють важливу роль у розвитку визнаних світових ініціатив «відкритої освіти», «відкритого доступу», «відкритого контенту». Наголошено, що схвалена представниками університетських бібліотек ЗВО, видавництва та громадських організацій України заява стосовно підтримки нової міжнародної ініціативи «Plan S», ініційованої у вересні 2018 р. і спрямованої на забезпечення негайного та повного відкритого доступу до наукових статей, які є результатом досліджень, що фінансуються державою, підкреслює актуальність для української освіти розвитку та підтримки Відкритого доступу та Відкритої науки в Україні.

Теоретично обґрунтовано особливе значення для забезпечення відкритого доступу формування бібліотеками ЗВО інституційних репозитаріїв. Доведено, що найперспективним напрямом розвитку відкритих електронних ресурсів ЗВО є розбудова інституційних репозитаріїв, які допомагають ЗВО або їх бібліотекам створювати інфраструктуру для самостійної відкритої публікації науковцями здобутих ними науково-дослідницьких результатів. Зазначено, що узагальненої моделі інституційного репозитарію поки що не існує, тому її розроблення, а також повсюдне впровадження інституційних репозитаріїв ЗВО стає нині нагальним завданням для забезпечення успішності процесу трансформаційного розвитку науково-освітнього середовища.

Критичний аналіз опрацьованих наукових джерел дає підстави окреслити основні завдання та перспективи наукових досліджень, спрямованих на з'ясування специфіки формування, управління та доступу до відкритих електронних ресурсів, розробити основні шляхи та методи формування цілісної системи, яка пов'язує всі складові та формує вплив і залежність між собою кожного об'єкта та визначає ефективність функціонування інформаційної системи ЗВО.

У другому розділі «**Відкриті електронні ресурси бібліотек у системі вищої освіти**», який складається з трьох підрозділів, визначено ключовий аспект у контексті освітньої діяльності – створення бібліотекою власних електронних ресурсів на базі масивів бібліографічної, реферативної, аналітичної інформації (формування електронних каталогів, електронних бібліотек та інституційних репозитаріїв).

Показано, що мета створення електронної колекції бібліотеки ЗВО полягає у забезпеченні навчальних та науково-дослідних потреб здобувачів вищої освіти, наданні віддаленого доступу до ресурсів, у т. ч. для дистанційної освіти.

Однією з найважливіших умов успішного забезпечення інформаційно-освітнього середовища бібліотеки ЗВО є реалізація принципу вільного доступу до ресурсів, а саме – свобода пошуку, доступу, вибору, використання, отримання користувачем ресурсів та послуг бібліотеки. Застосування в роботі бібліотек нових інформаційних технологій та освоєння широкого спектра інформаційних послуг зумовлено необхідністю повного задоволення різноманітних запитів здобувачів, підвищення ефективності та оперативності в обслуговуванні.

Аналіз сучасного стану впровадження електронних ресурсів у бібліотеках ЗВО III–IV рівнів акредитації показав, що нові інформаційні технології дають можливість бібліотекам формувати фонди на різних інформаційних носіях, удосконалювати способи забезпечення доступу до електронних ресурсів, якість, простоту та оперативність надання інформації. Електронні ресурси розвиваються динамічно, і дедалі більше бібліотек через власні веб-сайти задовольняють інформаційні потреби користувачів.

Завдяки цілісному обстеженню електронних ресурсів бібліотек виявлено, що із 189 бібліотек ЗВО власний веб-сайт мають 100 бібліотек, 73 бібліотеки розміщують свою інформацію на сайті ЗВО, а щодо 16 бібліотек взагалі немає інформації в мережі Інтернет. Водночас із 173 веб-сайтів доступ до електронних каталогів надають 152 бібліотеки (88 %), 21 бібліотека (12 %) показує ЕК лише в локальній мережі університету.

Переважна більшість бібліотек використовують у своїй роботі вітчизняне програмне забезпечення «УФД/Бібліотека» (41 %), спеціалізований веб-модуль якого надає інформацію про кількісний склад ЕК, у т. ч. щодо наявності електронних документів. Аналіз репрезентації електронних документів в ЕК бібліотек ЗВО засвідчує, що загальний показник їх кількості в середньому становить 2,5 % від загальної кількості поданих документів.

Вивчення матеріалу основних статистичних показників роботи бібліотек ЗВО України за 2014–2018 рр. щодо формування та використання електронних ресурсів демонструє, що починаючи з 2014 р. відбувалося стрімке зростання власних БД (кількість бібліографічних записів), а саме: 2015 р. – 7 %, 2016 р. – 12 %, 2017 р. – 15 %, 2018 р. – 17,5 %. При цьому кількість записів у ЕК збільшувалась у такій послідовності: 2015 р. – 1,6 %, 2016 р. – 4,4 %, 2017 р. – 13,1 %, 2018 р. – 18,2 %.

Загальний обсяг власних БД (кількість бібліографічних записів) за період з 2014 по 2018 р. щорічно зростав, а кількість звернень до ЕК у зазначений період, порівняно з базовим роком, зросла в середньому на 56,7 %, що є підтвердженням актуальності ЕК як засобу організації доступу до ресурсів.

Більшість бібліотек ЗВО є суб'єктами створення, наповнення та постійної підтримки відкритих електронних архівів (інституційних репозитаріїв). Підтвердженням цього є щорічно зростаюча кількість репозитаріїв – з 79 у 2014 р. до 126 у 2018 р.

У дослідженні показано, що одним із завдань створення ефективного інформаційного середовища ЗВО є управління доступом до інформаційних ресурсів і сервісів, на які переносяться процеси, що забезпечують безпосередньо процес навчання, тобто об'єднання ресурсів в єдину мережу відкритої науки.

Розроблено узагальнену модель формування та використання електронних ресурсів для забезпечення навчального процесу через відповідні бази даних (архіви, сховища). У результаті застосування запропонованої моделі у бібліотеці формуються електронні ресурси, які відповідають сучасним вимогам навчальної та наукової діяльності ЗВО.

Визначено, що одним із напрямів розвитку електронних інформаційних ресурсів у системі вищої освіти є формування інституційних репозитаріїв, що дає змогу університетам на основі бібліотек створювати базу для подальшого висвітлення результатів наукової діяльності ЗВО, а також сприяти публікаційній активності науковців. Використання ресурсів Національного репозитарію академічних текстів та інституційних репозитаріїв ЗВО буде реальним та дієвим механізмом виявлення і поліпшення академічної доброчесності.

У третьому розділі **«Репозитарії як складова відкритих електронних ресурсів бібліотеки та їх роль у науковій комунікації»**, який складається з п'яти підрозділів, проаналізовано інформаційно-освітнє середовище сучасного ЗВО. Зроблено висновок про тісний взаємозв'язок між досконалим інформаційним забезпеченням бібліотеки як системної складової будь-якого ЗВО та якістю навчання, яке сьогодні потребує нових підходів до системи надання освітніх послуг, організації навчального процесу, впровадження нових методик викладання та забезпечення вільного доступу до будь-якої інформації.

Аналіз репозитаріїв за їх кількісними показниками, здійснений за провідними світовими реєстрами OpenDOAR та ROAR, свідчить про те, що найвищий відсоток (81,9% OpenDOAR та 69,24% ROAR світ; 94,9% OpenDOAR та 85,9% ROAR Україна) припадає на інституційні репозитарії, які найчастіше асоціюються з науковими інституціями. Динаміка розвитку інституційних репозитаріїв на світовому і вітчизняному ринку свідчить про їх загальне визнання, оскільки подання публікацій у відкритому доступі робить результати досліджень доступними, дає можливість завантажувати, читати та повторно використовувати їх у наступних дослідженнях, а також сприяє передачі інформації від автора до користувача найкоротшим шляхом.

Проведене за критеріями Webometrics дослідження виявило, що увага до розвитку інституційних репозитаріїв та їх підтримка відіграють вагомую роль у підвищенні загального рейтингу ЗВО. Останнє надзвичайно важливе для ЗВО, оскільки їх участь у світових рейтингах є впливовим інструментом визначення стратегічного напрямку розвитку, стимулом до зростання конкурентоспроможності та способом для вдосконалення внутрішньої системи гарантування якості освітньої діяльності.

З'ясовано, що основою рейтингів є показники представлення ЗВО в інтернет-просторі – відкритість, якість, індексованість та цитованість, що становлять науковий інтерес і є мотивацією для науковців публікувати якісні наукові роботи у впливових наукових журналах, сприяти збільшенню обсягу та якості наукових публікацій, підтримувати політику відкритого доступу до інформації. Саме тому актуальними є розвиток та підтримка відкритих електронних ресурсів ЗВО, які є невід'ємною частиною забезпечення належного рівня вищої освіти України. Враховуючи, що наукове спілкування є однією зі

складових наукового процесу, і розглядаючи науку як інформаційний процес, природно вважати наукові публікації носіями інформації. Наукові публікації – важлива складова рейтингів.

Визначено також, що публікаційна активність нині є одним з основних чинників утвердження фахового іміджу науковця, показником якості його роботи та роботи ЗВО в цілому. Вона охоплює виявлення актуальних проблем дослідження, популяризацію власних досліджень як у національному, так і у міжнародному науково-інформаційному просторі. Інституційні репозитарії – це новий канал для структурування внеску наукової установи чи університету, який позиціонується в контексті змін у науковій практиці щодо електронних досліджень та в їх подальшому розвитку в епоху цифрових технологій.

Акцентовано увагу на створенні та підтримці науковцями своїх бібліометричних профілів у Google Scholar, що є наразі актуальним завданням, яке безперечно відобразиться і на науковому рейтингу науковця, і на рейтингових показниках якості освітньої діяльності університету.

Розроблено узагальнену модель реалізації концепції відкритого доступу до результатів наукових досліджень через відкритий електронний архів (інституційний репозитарій) (рис. 1). При цьому процес наповнення інституційного репозитарію має регламентуватися певними процедурами, а належне подання наукового доробку працівників ЗВО у відкритому доступі в інформаційному просторі – забезпечуватися послідовною реалізацією політики щодо обов’язкового розміщення його в інституційному репозитарії.

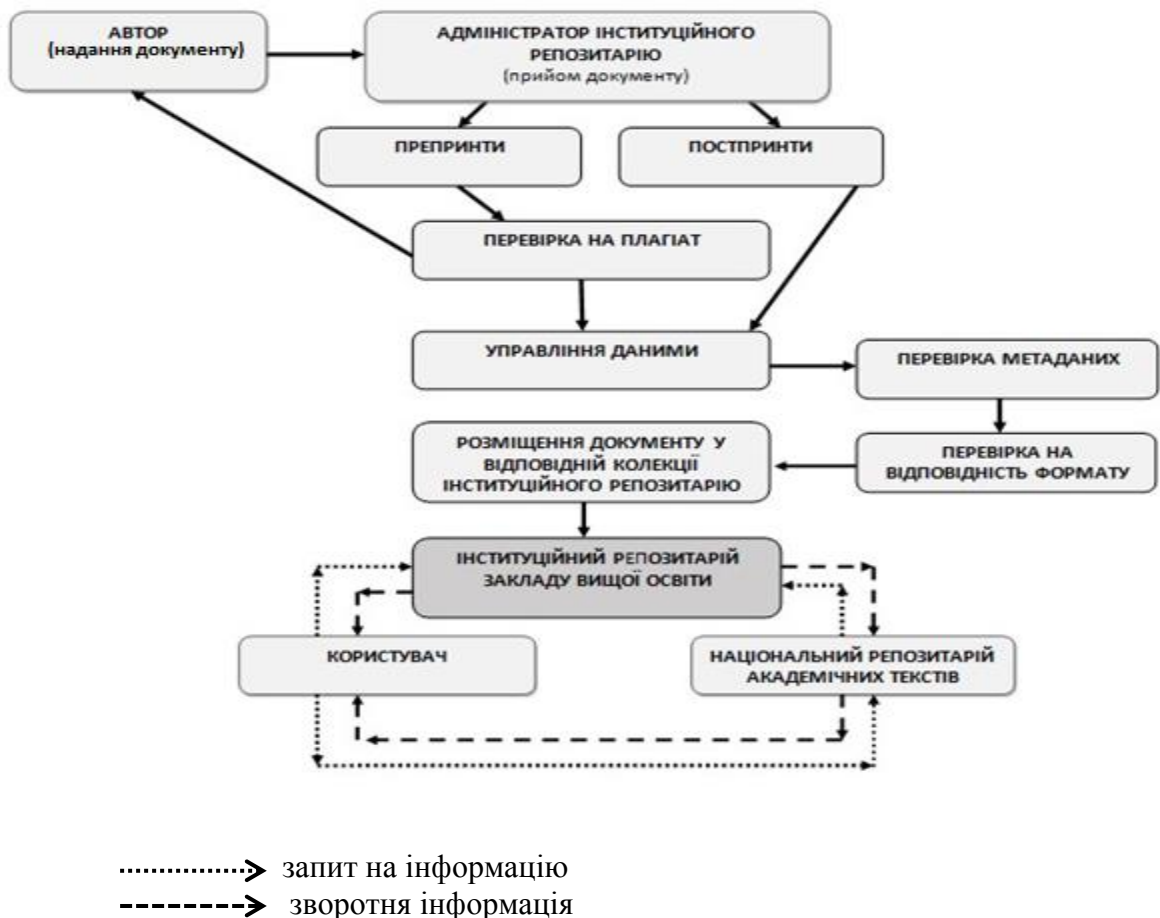

Рис. 1 Модель функціонування інституційного репозитарію ЗВО

Визначено, що інституційні репозитарії в університетах, а також Національний репозитарій академічних текстів України покликані забезпечити відкритий доступ до наукової інформації. Їх успішний розвиток є важливою запорукою здійснення відповідальної дослідницької та інноваційної політики, широкого ознайомлення суспільства з досягненнями науки і проблемами її розвитку.

Розроблено та апробовано оригінальний бібліотечно-інформаційний продукт для забезпечення якісного та оперативного доступу до інформаційних електронних ресурсів – *Інформаційно-аналітичну систему «Публікаційна карта НУХТ»*, що дає вирішити питання ефективного пошуку та зберігання інформації з метою інформаційного забезпечення наукової спільноти університету.

Дослідження показало, що з огляду на тенденції сьогодення інформаційно-аналітична система «Публікаційна карта НУХТ» матиме широке застосування при використанні інформації, наявної в базах Scopus, Web of Science, Google Scholar та інституційному репозитарії eNUFTIR, зокрема метаданих документів, необхідних для заповнення науковцем електронного звіту про виконання індивідуального плану; підтвердження виконаної роботи з підготовки та видання навчально-методичної літератури, наукової роботи університетського чи національного рівня; отримання відомостей для формування річного звіту про виконання критеріїв надання або підтвердження статусу національного; акредитації освітніх програм.

Таким чином, розвиток відкритих електронних ресурсів ЗВО, враховуючи специфіку формування, управління та надання доступу віддаленому користувачу за допомогою веб-сайтів та пошукових систем, набувають вагомого значення в реалізації основних завдань у контексті освітньої та наукової діяльності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто мету дисертації, яка полягає у розробленні моделей, інструментарію, технології формування та практичних рекомендацій щодо розбудови відкритих електронних ресурсів для використання у науковій та освітній діяльності сучасного ЗВО, визначенні ролі бібліотеки як елемента інформаційного простору. За результатами проведених наукових досліджень сформульовано такі висновки:

1. Аналіз взаємодії основних сучасних складових інформатизації бібліотеки ЗВО, таких як електронний каталог, електронна бібліотека, інституційний депозитарій, дав можливість виявити і систематизувати проблеми, з якими бібліотеки ЗВО стикаються у формуванні, управлінні та організації доступу до електронних ресурсів. Дослідження статистичних показників роботи бібліотек ЗВО України за 2018 р. показали, що тільки 66,7 % ЗВО реалізують у своїй діяльності концепцію відкритого доступу, підтримуючи власні інституційні репозитарії, що, безперечно, стримує інформаційне забезпечення розвитку вітчизняної науки й освіти. Саме тому, розміщення науковцями в інституційних репозитаріях власних публікацій як інтелектуальних продуктів є показником вагомості та визнання його творчих досягнень науково-освітнім співтовариством.

Обґрунтовано визначальну роль у процесах розвитку інформаційних електронних ресурсів ЗВО їхніх бібліотек, які відповідно до своєї головної функції – збирання, зберігання та поширення інформації – мають бути ініціаторами, організаторами, методичними центрами й координаторами комплексних заходів формування відкритих електронних ресурсів, які охоплюють не лише власне бібліотеки, а й усю структуру наукових і навчальних підрозділів кожного ЗВО.

Окреслені конкретні завдання з удосконалення електронних ресурсів вітчизняних ЗВО, що полягають у забезпеченні ефективного формування, управління та організації доступу до електронних ресурсів бібліотек ЗВО як до цілісної системи, яка пов'язує всі складові та формує вплив і залежність між собою кожного об'єкта.

2. Визначено, що найефективнішим шляхом реалізації відкритого доступу до наукової інформації є створення інституційних репозитаріїв ЗВО з використанням моделі відкритого архіву зі встановленими стандартами метаданих та управління цифровими правами. Проведений аналіз шляхів розвитку відкритих електронних ресурсів (журналів, репозитаріїв) на основі аналізу світового і вітчизняного досвіду засвідчив, що визначальним чинником впровадження систем відкритого доступу через інституційні репозитарії стала загальносвітова тенденція прискореного зростання доступу до електронних публікацій.

Доведено, що відкритий доступ до інформації в сучасних умовах стрімко перетворюється на найефективніший метод доступу користувачів до електронних ресурсів з можливістю самостійно здійснювати пошук та вибірку документів.

3. Обґрунтовано оптимальні підходи щодо формування, управління та організації доступу до відкритих електронних ресурсів, які генеруються бібліотекою та відповідають вимогам освітньої та наукової діяльності ЗВО, а саме: запропоновано узагальнену модель формування та використання електронних ресурсів у бібліотеці ЗВО. Функціонування такої моделі підтверджує, що необхідною умовою підвищення ефективності використання електронних ресурсів в освітньому процесі є єдина система управління інформаційно-освітніми ресурсами на основі принципів систематичної взаємодії бібліотеки з науковими та освітніми підрозділами університету.

З'ясовано, що відкриті електронні ресурси бібліотек ЗВО відіграють важливу роль у бібліотечно-інформаційному обслуговуванні користувачів через:

- сприяння розвитку відкритої освіти;
- надання доступу локальним і віддаленим користувачам до повнотекстових баз даних, що стимулює читацьку ініціативу та розвиває дослідницьку діяльність;
- підтримку дистанційної освіти та самостійної роботи;
- створення власного електронного читального залу ЗВО, де представлені навчальні матеріали з відповідних його профілю спеціальностей.

Аналіз сучасного стану впровадження електронних ресурсів у бібліотеках ЗВО III–IV рівнів акредитації, великий обсяг статистичних відомостей, зокрема поточний зріз електронного сегменту бібліотек ЗВО, дав можливість розглянути діяльність бібліотек в порівняльному аспекті, узагальнити різні альтернативні

підходи до формування електронних бібліотечних ресурсів та розглянути питання їх розвитку.

Дослідження підтвердило, що відкриті електронні ресурси бібліотек ЗВО сприяють:

- підвищенню якості підготовки фахівців;
- вдосконаленню навчально-виховного процесу, зокрема вихованню культури самостійної, цілеспрямованої й ефективної роботи з науковою та навчальною інформацією;
- навчально-дослідницькій та науково-дослідницькій діяльності;
- оперативному забезпеченню інформацією.

4. Констатовано, що світові рейтинги, пов'язані з публікаційною активністю наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, впливають на показники науково-освітньої діяльності ЗВО та доведено, що впровадження рейтингових систем з різними критеріями та процедурами їх вимірювання є поширеною формою, яка дає змогу ранжувати сучасні ЗВО.

На основі аналізу даних міжнародних авторитетних реєстрів OpenDOAR та ROAR встановлено, що зростання кількості інституційних репозитаріїв у світі та Україні є підставою для утвердження головних пріоритетів діяльності ЗВО, їх здобутків через поширення власних робіт у світовому інформаційному просторі. За даними цих реєстрів (станом на березень 2019 р.) констатовано кількісні параметри щодо розвитку репозитаріїв у світі та Україні, а саме: DOAR – 4039 репозитаріїв, з них 89 репозитаріїв представлено Україною, причому на 29 країн припадає 80% репозитаріїв і Україна займає 12 позицію; ROAR – 4737 репозитаріїв, з них 105 репозитаріїв представлено Україною, на 15 країн припадає 64,2 % репозитаріїв, і Україна займає 10 позицію. За типами репозитаріїв у реєстрах найвищий відсоток припадає на інституційні репозитарії, які найчастіше асоціюються з науковими інституціями (DOAR – світ 81,9%, Україна 94,9%; ROAR – світ 69,24%, Україна 85,9%).

5. Подано модель функціонування інституційного репозитарію ЗВО для реалізації концепції відкритого доступу до результатів наукових досліджень. Систематизовано й описано основні методи управління інституційним репозитарієм та доведено важливість створення особистих профілів науковців в інституційному репозитарії як інструменту презентації їх здобутків, з одержанням об'єктивних даних про наукову діяльність ЗВО.

Сформовано основні функції профілю науковця в інституційному репозитарії:

- персональна присутність у світовому науково-інформаційному просторі, що дає змогу конструктивно заявити про себе, окреслити коло своїх інтересів і можливостей;
- можливість самопрезентації;
- інформування та розповсюдження результатів наукових досліджень;
- підтримка інформації в актуальному стані;
- підвищення доступності публікацій за рахунок присвоєння унікального постійного ідентифікатора ресурсу (URL);
- збереження електронних версій наукового доробку в одному місці;

- систематизація наукового доробку;
- можливість особисто наповнювати профіль (самоархівування);
- можливість експорту / імпорту метаданих в різні наукові бази даних;
- перегляд статистичних даних, які відображають значимість робіт науковця;
- забезпечення змістовної якості оприлюдненої інформації.

Наголошено на важливості для функціонування інституційного репозитарію його взаємозв'язку із сервісом перевірки робіт на ознаки плагіату та із Національним репозитарієм академічних текстів, який є загальнодержавною електронною базою академічних текстів і передбачає формування та розвиток всеукраїнського цифрового наукового простору. Надано пропозицію щодо внесення академічних текстів до Національного репозитарію після здійснення перевірки текстів на ознаки плагіату.

6. Запропоновано механізм супроводу бібліотеками інформаційно-аналітичної діяльності користувачів для формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору ЗВО.

Розроблено та впроваджено в практику роботи Національного університету харчових технологій інформаційно-аналітичну систему «Публікаційна карта НУХТ», яка сприяє розвитку інформаційних ресурсів, забезпечує надання оперативної інформації користувачу та доступ до наукових електронних ресурсів, які є запорукою розвитку інформаційно-освітнього простору, підвищення доступності та якості освіти.

Обґрунтовано, що створена інформаційно-аналітична система «Публікаційна карта НУХТ» призначена для довготривалого зберігання та ефективного пошуку джерел наукової інформації вчених ЗВО і забезпечує:

- комплексне оцінювання роботи науково-педагогічних працівників;
- визначення індивідуального рейтингу викладача;
- реалізацію принципу прозорості та відкритості інформації про діяльність викладачів;
- доступ до ресурсів у відкритих джерелах.

Впровадження та використання розробленої інформаційно-аналітичної системи як модельного зразка у бібліотеках ЗВО здатне забезпечити:

- підвищення статусу та ролі бібліотеки в дослідницькій діяльності ЗВО;
- підвищення рівня та якості бібліотечно-бібліографічного та інформаційного сервісу;
- розширення можливостей контролю над усіма видами інформаційних ресурсів;
- новий технологічний рівень обслуговування;
- оперативне надання статистичних даних публікаційної активності учасників освітнього та наукового процесу ЗВО;
- інтеграцію бібліотеки в світову мережу освітніх послуг та наукових комунікацій.

Одержані в процесі підготовки дисертації теоретичні й методичні результати, на їхній основі розроблення інформаційних систем та продуктів, узагальнений у роботі досвід їх використання у науково-технічній бібліотеці

Національного університету харчових технологій мають вагоме практичне значення і можуть ефективно використовуватися в процесі подальшого розвитку ресурсів відкритого доступу в широкій мережі вітчизняних бібліотек ЗВО.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Левченко Н. Наукові ресурси відкритого доступу та їх вплив на бібліометричні показники / Н. Левченко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2018. – Вип. 50. – С. 285–296.
2. Левченко Н. Академічна бібліотека в системі вищої освіти / Н. Левченко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2018. – Вип. 49. – С. 204–215.
3. Левченко Н. Відкритий електронний архів – важливий чинник публікаційної активності науковців / Наталія Левченко // Бібліотечний вісник. – 2018. – № 5. – С. 3–7.
4. Левченко Н. Відкриті електронні ресурси в умовах інформаційного суспільства: огляд джерельної бази дослідження / Н. Левченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2018. – Вип. 22. – С. 527–541.
5. Левченко, Н. Електронні ресурси бібліотеки в інформаційному забезпеченні навчального процесу / Н. Левченко // Вісник книжкової палати. – 2018. – № 10 (267). – С. 27–30.
6. Левченко Н. Інформаційно-бібліотечний супровід системи «Публікаційна карта НУХТ» – новий підхід у забезпеченні науково-дослідної діяльності університету / Н. Левченко // Вісник книжкової палати. – 2019. – № 7 (276). – С. 29–33.

Статті у виданнях іноземних держав, які включено до міжнародних наукометричних баз:

7. Левченко Наталія Управління електронними ресурсами закладу вищої освіти [Електронний ресурс] / Наталія Левченко // Social and Human Sciences : Polish-Ukrainian scientific journal. – 2019. – № 2. – Режим доступу : https://sp-sciences.io.ua/s2650844/levchenko_nataliya_2019_.management_of_electronic_resources_of_the_higher_education_establishment_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_02_19 (дата звернення: 13.07.2019).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Левченко Н. П. Репозитарій університету - стан, проблеми та перспективи розвитку / Н. П. Левченко // Biblioteka ka universitates informācijas un mācību telpa = Library as academic information and learning space. – Rīga: Latvijas Universitates Biblioteka, 2014. – С. 80–84.
9. Левченко Н. Вплив Інституційного репозитарію на рейтинг вищого навчального закладу / Н. Левченко // Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства :

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16–19 червня 2015 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 172–177.

10. Левченко Н. Роль відкритих електронних ресурсів в реалізації академічної доброчесності / Н. Левченко // Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи : Міжнародна наук.-практ. конф., 11–13 жовтня 2016 р., м. Київ. – Київ, 2016. – С. 43–47.

11. Левченко Н. Електронні ресурси наукових бібліотек, як середовище для розповсюдження інформації [Електронний ресурс] / Н. Левченко // Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф., 3–5 жовтня 2017 р., м. Київ. – Київ, 2017. – Режим доступу: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/1007> (дата звернення: 30.06.2018).

Праці, які додатково відображають наукові результати:

12. Левченко Н. Стратегічні напрями розвитку науково-технічної бібліотеки Національного університету харчових технологій в умовах інформаційного впливу / Н. Левченко // Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – № 2 (20). – С. 305–315.

АНОТАЦІЯ

Левченко Н. П. Відкриті електронні ресурси у діяльності бібліотек закладів вищої освіти: специфіка формування, управління, доступ. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, 2020.

У дисертації комплексно досліджено й узагальнено специфіку розвитку відкритих електронних ресурсів. Встановлено та доведено, що створення, розвиток та впровадження електронних ресурсів ЗВО, забезпечення вільного доступу до них набули значення головних напрямів інформаційного забезпечення у розвитку освіти і науки.

Обґрунтовано доцільність електронних ресурсів, які формуються бібліотеками ЗВО, як важливого елемента в створенні нових моделей наукової комунікації. Досліджено особливості управління та організацію доступу до електронних ресурсів у бібліотеках ЗВО.

Представлено узагальнену модель формування та використання електронних ресурсів для забезпечення навчального процесу. Розроблено типову модель функціонування інституційного депозитарію ЗВО та основні засади управління ним. Доведено, що інституційні репозитарії ЗВО є реальним та дієвим механізмом виявлення та покращення академічної доброчесності.

Розроблено власний бібліотечно-інформаційний продукт для забезпечення якісного та оперативного доступу до електронних ресурсів.

Результати дослідження апробовано в комплексі електронних ресурсів відкритого доступу Національного університету харчових технологій.

Ключові слова: бібліотека закладу вищої освіти, відкритий доступ, відкриті електронні ресурси, інституційний репозитарій, рейтинг.

ANNOTATION

Levchenko N. P. The open electronic resources in the activities of libraries of higher education institutions: formation specificity, management, access. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate's Degree of Social Communications (PhD) in speciality 27.00.03 – Bibliology, Library sciences, Bibliography. – V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, 2020.

The specifics of open electronic resources` development have been comprehensively investigated and generalized in the dissertation. It has been established and proved that the creation, development and implementation of electronic resources of higher education institutions, providing free access to them have become the main areas of information support in the development of education and science.

It has been generalized that high-quality information support of the library, as a system component of the higher education institution, is closely connected with the quality of education, that requires new approaches to the system of providing educational services today, the organization of the educational process, the introduction of new teaching methods and providing free access to the information. The expediency of electronic resources, that formed by libraries of higher education institutions, as the important element in creating new models of scientific communication has been substantiated. The features of management and the access organization to the electronic resources in libraries of higher education institutions have been investigated.

It has been stated that the prerequisite for improving the efficiency of the use of electronic resources in the educational process is the introduction of the unified management information system and the educational resources on the basis of new principles of interaction between the library and the university. The effective open access realization methods to information and the main stages of the technological electronic resources cycle in the remote access have been developed and improved. The generalized model of formation and electronic resources use for providing educational process through the appropriate databases (the archives, the repositories) has been presented.

The key point in the context of educational activity has been defined: the own library electronic resources creation on the arrays of bibliographic, abstract, analytical information basis (formation of electronic catalogs, electronic libraries and institutional repositories). The technological cycles basic of collection managing in the electronic resources of the remote access (external) and the remote access of own generation have been offered, taking into account the interconnected information: the technological and the regulatory legal provisions. The number of ways and means has been justified in the

context of the interconnection of electronic resources of the library and the educational environment of higher education institutions.

The functioning of the open electronic archive algorithm, that opens access to the research, and that reflects the scientific individual innovations dynamics, and that raises the rating of higher education institutions, has been practically confirmed.

The institutional repositories development recommendations have been given, the typical institutional repository functioning model and the basic principles of its management have been developed. The institutional repositories of higher education institutions have been proved as to be the real and the effective mechanism for promoting academic integrity.

The suggestions for entering the academic texts into the National Repository after checking the texts for signs of the plagiarism have been substantiated.

The implementation results have been justified through the need for further strengthening of the open access initiative to preserve and ensure accessibility to scientific publications, to increase the representation of university science in the global space of scientific communications.

The own library and information product - information and analytical system "Publication map of NUFT" has been developed, to enhance information support of research work at the university and functional expansion of the range of electronic information and library services for scientific research conducted by scientists / institutions, scientific users.

The results of the study have been tested in the electronic resources complex open access of the National University of Food Technology.

Key words: the higher education institution library, the open access, the open electronic resources, the institutional repository, the rating.

АННОТАЦИЯ

Левченко Н. П. **Открытые электронные ресурсы в деятельности библиотек учреждений высшего образования: специфика формирования, управления, доступ.** – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.03 – книговедение, библиотековедение, библиографоведение. – Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Киев, 2020.

В диссертации комплексно исследовано и обобщено специфику развития открытых электронных ресурсов. Установлено и доказано, что создание, развитие и внедрение электронных ресурсов высшего учебного заведения, обеспечение свободного доступа к ним приобрели значение главных направлений информационного обеспечения в развитии образования и науки.

Обосновано целесообразность электронных ресурсов, которые формируются библиотеками высшего учебного заведения, как важного элемента в

создании новых моделей научной коммуникации. Исследованы особенности управления и организации доступа к электронным ресурсам в библиотеках высшего учебного заведения.

Представлена обобщенная модель формирования и использования электронных ресурсов для обеспечения учебного процесса. Разработана типовая модель функционирования институционального репозитория и основные принципы управления им. Доказано, что институциональные репозитории высшего учебного заведения являются реальным и действенным механизмом выявления и улучшения академической добросовестности.

Разработано собственное библиотечно-информационное приложение для обеспечения качественного и оперативного доступа к электронным ресурсам.

Результаты исследования апробированы в комплексе электронных ресурсов открытого доступа Национального университета пищевых технологий.

Ключевые слова: библиотека высшего учебного заведения, открытый доступ, открытые электронные ресурсы, институциональный репозиторий, рейтинг.